यात् · तद्वेऽसौ मानुष इत्यत्रासावित्यस्य पदस्य स्थानेऽमुकशर्मेति होतुर्नामग्रहणं कुर्यात् ।

उपाꣳशु वा ॥१३॥ उच्चैर्वा । अग्निर्देव इत्यादेरयमर्थः । अग्निरयं देवः न मानुषः न भूतमात्रमचेतनम् दैव्यो देवैरपि पुरस्कृतः सम्भावितशक्तिः होता साधुर्ह्वाता · य ईदृशो होता स देवान्यक्षत् यजतु आवहतु च तमहं होतारं वृणऽइत्यर्थः · विद्वान् जानानः यथा यत्र च यष्टव्योऽनादौ संसारेऽभ्यस्तकर्मेत्यर्थः · कथम् चिकित्वान् चेतनावानविस्मरणशीलः · सोऽधुनाप्यप्रमत्तः सन् मनुष्वत् मनोरिव यथा स्वायम्भुवादिर्मनोर्यज्ञेऽग्निना देवा इष्टास्तथास्यापि यजमानस्य यज्ञे यजत्वित्यर्थः · भरतवत् भरतो मानवो वर्षाधिपतिस्तस्येव · वसिष्ठादिर्यजमानस्य पूर्वजो मन्त्रदृक् तस्येव · ब्रह्मा सर्वेषां पूर्वजः तस्येव · आ च वक्षत् आवहतु च · यद्यपि चैवमग्निरेवात्र होता तथापि ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रकर्षेण अवितारः रक्षितारः ते ह्येनं तन्वानाः प्रत्यक्षमुपलभ्यन्ते अग्निस्तु आगमात् · सोऽपि च सति ब्राह्मणशरीरे तदेवाधिष्ठाय होत्रं करोति न तस्माद्विना · ततश्चैव न मन्तव्यम् यदि तावदग्निर्होता ततः किं मानुषेण अथ मानुषस्ततः किमग्निनेति · तयोः संहत्यकारिताख्यापनायाह ब्राह्मणा इति · संहत्यकारित्वे विशेषमाह असौ देवदत्तो यज्ञदत्तो वा मानुषो होता देवान्यक्षदा च वक्षदिति वर्तते तमग्निं यजन्तमन्वयमपि यथाशक्ति आरम्भमात्ररूपेण यजत्वित्यर्थः · एष तावान्प्रकाश्यो मन्त्रार्थः ।

संमृष्टाऽउपविशतः ॥१४॥ वरणानन्तरं होता उत्थाय अध्वर्युमग्नीधं चांसयोः संमृशति तौ च संमृष्टावुपविशतः ।

अग्निर्होतेति स्रुगादापनं प्रयाजेषु संनिधेः ॥१५॥[1] अग्निर्होतेत्येतत्स्रुगादापनं प्रयाजेषु भवति · स्रुचावध्वर्युणा आदाप्येते अनेन पठितेनेति स्रुगादापनम् · प्रयाजेष्वेव कुतः संनिधेः प्रयाजसंनिधौ स्रुगादापनस्य पाठात् । पशावेकादशप्रयाजोत्कर्षे पुनरप्युच्चारणम् · अन्वर्थसंज्ञाविज्ञानात्सर्वत्र प्राप्नोति तेन प्रयाजे-

---

१) स्रुगादापनमग्निर्होतेत्यस्य संज्ञा प्रयाजार्थस्रुगादापनविषया संनिधेरित्युक्तत्वात् (? °षयात्सं° Cod.) · प्रयोजनम् प्रयाजोत्कर्षे पुनरुच्चारणम् Mahâd. — See १.५.२.१.